

ŞƏFIQƏ XANIM ƏFƏNDİZADƏ

Öz millətini ucaldan xanım

Cənubi Qafqazın ilk Azərbaycan dili müəlliməsi olmuş Şəfiqə xanım Əfəndizadə həm də tərəqqipərvər jurnalist və yazıçı idi

"Şərq qadını" jurnalının 1924-cü il tarixli 1-ci sayında belə bir cümlə yazılıb: "Şəfiqə xanım Əfəndizadə bütün Cənubi Qafqazda ilk Azərbaycan dili müəlliməsi və bununla yanaşı ilk Azərbaycan qadın jurnalisti və yazıçısı olmuşdur".

"Analar müəllimlərin ən həqiqi köməkçiləridir" - söyləyən Şəfiqə xanım bütün ömrünü xalqın övladlarının təlim-tərbiyəsində həsr edib. Xüsusən də qadınlar üçün, qadınlar üçün ləyaqətini yorulmadan müdafiə edən xanım bu yolda həm bir pedaqoq, həm də bir qələm əhli kimi çalışıb.

20-ci yüzilliyin əvvəllərində bir neçə qadınımız mətbuat oqranlarında çıxış edib. Lakin odlu-aloğlu, mübariz ruhlu çıxışları ilə həтта kişi yazarlarını belə heyretləndirən

Şəfiqə xanım və Ümmügülüm xanım idi (Ümmügülüm xanım Seyid Hüseynin ömr-gün yoldaşı, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin həm əmisi qızı, həm də baldızı olub).

Filologiya elmləri doktoru, professor Şamil Vəliyev bu haqda belə söyləyir: "Mən bu gün Şəfiqə xanımın oxuyanda dəhşətə gəlirəm. Onlardakı mübarizliyə, qorxmazlığa heyran qalırım. Axı o zaman Azərbaycan qadınının belə yazması, çıxış etməsi diri-diri kəfəninə bürünməsi demək idi".

20-ci yüzilliyin əvvəllərində çoxları qızlarını 13-14 yaşında ər evinə yola salanda Hafiz Məhəmmədəmin Şeyxzadə əfəndi qızı Şəfiqəni 14 yaşında Şəkiddə işlədiyi "Darüsüdə"da qızlar üçün açılmış xüsusi sinifdə müəllimə işlə-

məyə apardı. Bəs bu necə oldu? Kim idi ki Hafiz Məhəmmədəmin Şeyxzadə əfəndi? (Əksər mənbələrdə onun adı Məhəmməd yazılıb (Bax: Sabir Məmmədov. "Azərbaycanın maarifpərvər qadınları". Bakı-1960. Mirzə Cəlil də "İran təqvimləri" adlı məqaləsində (Bax: "Molla Nəsrəddin" jurnalı, 28 aprel, 1906-cı il, №-4) onun adını Hafiz Məhəmmədəmin Şeyxzadə kimi qeyd etmişdir.) Qızların təhsilə cəlb edilməsinə qənim kəsilən qoçulardan, qazılardan, axundlardan qorxmurdumu? Az qala hər gün eşitdiyimiz: "Əgər qızı məktəbə buraxsan, səni də, onu da xəngəl kimi doğrayacağıq" - sözləri içində bir qorxu yaratmadımı?

Hafiz Məhəmmədəmin əfəndi Şeyxzadə Gürcüstanın Axalsix rayonunun Azqur kəndində (məşhur yazır, mollanəsrəddinçi publisist Ömər Faiq Nemanzadənin kəndi)

böyük hörmət-izzət sahibi idi. İstanbulda təhsil almışdı. Təkcə pedaqoji fəaliyyətlə məşğul deyildi. O, həm də "Tərcüman", "Kəşkül" qəzetləri ilə yanaşı, rusdilli mətbuat orqanlarında da (xüsusən də "Kaspi"də) müntəzəm çıxışlar edərək, xalqına təhsilin, maarifin faydalarını anlatmağa çalışıb (çox-çox təəssüflər ki, sovet dövründə aparılan tədqiqatlarda o, din xadimi kimi qeyd edilib. Əslində rus, ərəb, fars, türk dillərini mükəmməl bilən, yüksək təhsil görən bir pedaqoq olub). Hafiz Məhəmmədəminin həyat yoldaşı Şeyxzadə Əsma Sultan İstanbulda təhsil almış bir xanım olub. Odur ki, bu evdə söz-söhbət məktəblə, elmlə bağlı olub. Zamanın kişilərindən fərqli olaraq, Tanrı Məhəmmədəminə iki qız verəndə nə qışqır-bağır salmış, nə də oğlan doğacaq yeni arvad alacağını söyləmişdi. Əksinə, qızlarını çox sevmiş, onların tərbiyəsi-təhsili ilə özü məşğul olmuşdur. Odur ki, Şəfiqə də, bacısı Səidə də ilk təhsillərini atalarından almış, sonra isə daha mükəmməl təhsilə sahib olaraq Azərbaycanın ən görkəmli, maarifpərvər, ziyalı, hörmət-izzət sahibi olan pedaqoqlarından olmuşdular. O, 1894-cü ildə Şəkiddə "Darüsüdə" məktəbinin nəzdində qızlar üçün ayrıca sinif açmağa müvəffəq olmuş və qızı Şəfiqəni burada müəllimə işləməyə gətirmişdi.

***

1884-cü ildə (bəzi mənbələrdə 1882-83-cü il qeyd edilir. Məsələn, "Azərbaycan publisistikası antologiyası". Bakı, 2007, səh. 608, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, I cild. Bakı-2004, səh. 326 və s.) dünyaya göz açan Şəfiqənin bəxti ilk olaraq onda gətirdi ki, atası-anası belə açıqgözlü, müasir düşüncəli və eyni zamanda millətperəst, türkçü bir ziyalı idilər. Yad millətlərin qadınlarının, qızlarının gəlib Azərbaycanın varlı-karlı aillələrində müəllimlik (mürəbbiyəlik) etmələri Məhəmmədəmin əfəndiyə çox pis təsir edirdi. Çünki bu mürəbbiyələr adətən rus, fransız, alman, az-az hallarda isə erməni qadınları olardı. Təbii, bu mürəbbiyələr təlim-tərbiyə etdikləri uşaqları öz milli ruhlarına uyğun yetişdirirdilər. Nəticədə isə tərbiyə etdikləri uşaqlar böyüdükcə öz ana dilini unudar, öz milli ruhundan uzaqlaşaraq kökündən-soyundan uzaq bir əcnəbiyə çevrilirdi. Bax, bu, Məhəmmədəmin əfəndini çox narahat etdiyi üçün qəti qərara alır ki, qızlarının ikisini də ana dili müəllimi oxudacaq və millətinin balalarını bu dildə, bu ruhda tərbiyə etdirəcək. Şükürlər olsun ki, o, bu istəyinə nail də olur. "Ana dili bütün elmərin açarıdır, qızım, sən millətini ucaltmaq üçün ana dilini sevməlisən və onu yaşatmalısən" sözlərini az qala hər gün Şəfiqənin və Səidənin qulaqlarına pıçıldadı.

1901-ci ildə Şəfiqənin həyatında baş verən bir uğurlu hadisə onu Bakıya gətirdi və ömürlük taleyini bu şəhərə bağladı. O, həmin ilin əvvəllərində Tiflis Zaqafqaziya Ruhani İdarəsində imtahan verərək müəllimlik attestatına sahib oldu. Bu şad xəbəri eşidən Nəriman Nərimanov Məhəmmədəmin əfəndiyə bir məktub ünvanlayır. Bu haqda tədqiqatçı alim Sabir Məmmədov (Gəncəli) "Azərbaycanın maarifpərvər qadınları" əsərində yazırdı: "Faytonçu Məhəmməd kişiye bir məktub uzadaraq dedi:

- Bakıdan Nərimanov yoldaş göndərib. Məhəmməd kişi faytonçunu

yola salıb, tez məktubu açır. Məktubda yazılmışdı: Bu yaxınlarda Bakıda Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Rusiya imperatorunun arvadının şərəfinə "Aleksandrovskaya" adlanan müsəlman qız məktəbinin açılışı olacaqdır. Buraya qadın müəllimələr lazımdır. Amma Azərbaycanda təhsil görmüş ana dili müəlliməsi yoxdur. Yaxşı olardı ki, qızın Şəfiqəni bu məktəbdə dərslə deməyə hazırlayasan".

Aradan bir neçə gün keçir. Əsma Sultan xanım çox gənc və gözəl qızının tanımadığı şəhərə gəlməsi və burada tək-tənha yaşaması üçün narahatlıq keçirsə də, amma etiraz da etmir. Şəfiqəni atası ilə birlikdə Bakıya yola salır. Bakını ilk dəfə gören Şəfiqəyə hər şey qəribə və maraqlı görünürdü. Daha maraqlısı isə dərslə deyəcəyi məktəb oldu. O, ilk günü sonralar belə xatırlayırdı: "Məktəbdə rast gəldiyimiz ilk adam xoşsifət, ağbəniz, mehriban bir qadın oldu (sonralar bildim ki, bu xoşsifətli xanım Həsən bəy Zərdəbinin ömr-gün yoldaşı və məktəbin müdiri Həniyə xanım imiş). O, mehribanlıqla mənim qoluma girdi və dahlizlə xeyli addımladıq. Sonra otaqlardan birinin qapısını açdı və astdan dilləndi:

- Sən burada dərslə deyəcəksən, qızım.

İllər keçdi. Amma az qala hər gün bu xanımın qayğısını hiss edirdim. Əslində o, mənə müəllimədən çox qızı kim yanaşırdı. Bir gün Həsən bəy Zərdəbi də məktəbimizə gəldi. Həniyə xanım mənə onunla tanış etdi. Mən bu insanlardakı sadəliyə, mehribanlıqla lap heyran olmuşdum. Çünki onlar tək-cə mənə qarşı belə deyildilər, bütün kollektiva, xüsusən də şagird qızlara qarşı çox həssas idilər".

Beləliklə, sonradan el arasında Tağıyevin qız məktəbi kimi tanınan bu təhsil və tərbiyə ocağının ilk pedaqoq qadınlarından biri də Şəfiqə xanım Əfəndizadə oldu. 1901-ci ildən dünyasını dəyişdiyi ilə kimi (1959) pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olan Şəfiqə xanım nənki yüzillərlə Azərbaycan qızını təhsilə cəlb etdi, həтта bir ana kimi onların qəlbində bir ana məhəbbəti qazandı.

***

1990-cı ilin payızı idi. "Ədalət" qəzetində işləyirdim. Redaksiyanın tapşırığı ilə şairə Mirvarid Dilbazi ilə görüşməli idim. Mirvarid xanım bir az xəstəhal olduğu üçün evlərinə gəlməyimi xahiş etdi. Sadəliyyə, vətənpərvərliyinə, kökəsoya bağlılığına görə bu xanıma qəlbimdə həmişə böyük hörmət və sevgim olub. Ona görə də onun istəyini həvəslə qəbul etdim. Həmişəki kimi bu dəfə də bir ana qayğısı ilə mənə qarşıladı. Ədəbiyyatdan, mətbuatdan, ətrafda baş verən hadisələrdən uzun-uzadı söhbət etdik. Mirvarid xanımdan soranda ki: "Necə oldu ki, o çətin illərdə təhsil ala bildiniz?", şairə xanım çox böyük sevgi ilə ilk təhsil aldığı Tağıyevin qız məktəbini və əziz müəlliməsi Şəfiqə xanıma xatırladı və ürk dolusu danışdı. Həтта o zaman Şəfiqə xanıma həsr etdiyi şeirini tapıb bir parçanı mənə oxudu da (səhv etmirsə, bu şeir sonra "Azərbaycan qadını" jurnalında çap olundu):

*Əziz müəlliməm, hardasınız Siz?
Məktəbli illərim dönsəydi gəri.
Ey ana! Qarşında indi çöküb diz
Deyərdim: Bu şerim, sənətim üçün
Həmişə, həmişə borcluyam sənə!*

Davami səhifə 10-da

Qərənfil
Dünyamin qızı,
Filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

Əvvəlki səhifə 9-da

İndi yazacağım sözlər bəlkə (bəlkəsiz elə) çoxları üçün bu gün inanılmaz olacaq. Amma Mirvarid xanım Şəfiqə xanımın ölümünü xatırlayaq nəinki kövrəldi, hətta uşaq kimi ağladı. Bax budur əsl pedaqoq ki, yüzlərlə şagirdinin, tələbəsinin qəlbindəki sevgini fəth edib, ona sahib olsun. İllər əvvəl Mirvarid xanımla olan söhbətimiz bu gün Şəfiqə xanımla bağlı bir anlaşılmazlığa da aydınlıq gətirdi. Belə ki, bu gün bezi tədqiqat əsərlərində yazılır ki, mətbuatda çıxış edən ilk azərbaycanlı qız Nəbat Nərimanova olmuş, onun birinci məqaləsi 1906-cı ildə "Dəbistan" jurnalında çap edilmişdir" (bax: Azərbaycan tarixi. Beşinci cild. Bakı-Elm. 2001, səh.231). Bu yalnız faktı təkcə "Azərbaycan tarixi" deyil, bir neçə digər mənbə də təkrar edib. Əslində Nəbat xanımın ilk yazısını "Dəbistan" a gətirən və çap etdirən Şəfiqə xanım olub. O zaman artıq Şəfiqə xanım "Dəbistan"ın ən yaxşı yazarlarından idi. Bu hadisə haqqında Mirvarid xanım mənə belə danışırdı: "Bir gün Həsən bəy Zər-dabi əlində bir məcmuə bizim sinif otağına gəldi. O, məcmuəni müəlliməmiz Şəfiqə xanıma verərək dedi:

- Qızım, bu məcmuəni şagirdlərinə oxu. Burada onlara aid yaxşı məqalələr var.

Beləliklə, Şəfiqə xanım sinifə bir neçə dəfə "Dəbistan"ı gətirdi və dərindən sonra oradakı məqalələri bizə oxudu. Bir gün də sevinclə sinifə gəldi və Nəbatı yanına çağıraraq dedi:

- Səni təbrik edirəm. "Dəbistan" da yazın çap edilib. Yadımdadır, Şəfiqə xanım çox seviniirdi Nəbatın bu uğuru-na".

Şəfiqə xanımın "Dəbistan" da çap olunması haqqında Əlibəy Hüseynzadə də "Molla Nəsrəddin" və "Dəbistan" adlı məqaləsində (bax: "Həyat" qəzeti, 1906, N-91) qısa da olsa məlumat verir.

Şəfiqə xanımın bu məktəbdə təhsil-təbriyyə verdiyi qızlardan biri də Sona xanım Axundova olub. Sona xanım dünya şöhrətli bəstəkar Qara Qarayevin anası olub. Bu haqda "Üç əsrin qəzeti" adlı topluda (Bakı-Qanun, 2011) "Kaspi"də çap olunan yeganə azərbaycanlı şairə" adlı məqaləmdə geniş məlumat vermişəm.

Bəli, o zaman Tağıyevin qız məktəbi yüzlərlə belə görkəmli Azərbaycan xanımının yetişməsinə səbəb oldu. Məhz bu məktəb Azərbaycanda rus-tatar məktəbləri üçün bir növ pedaqoji kadrlar yetişdirən mərkəz rolunu oynayırdı. Bununla belə, bir məktəbin fəaliyyətə başlaması müsəlman Şərqi qadınların yüksək təhsil almasının, eləcə də öz hüquqları uğrunda mübarizəyə başlamasının təməlini qoydu. Ən əsası isə o idi ki, Tağıyevin qız məktəbi kimi tanınan bu məktəb o illərdə imkansız ailələrin qızlarının təhsilə cəlb edilməsində mühüm rol oynadı. Tədqiqat əsərlərindən belə belli olur: "Bu məktəbin çox gözəl bir ənənəsi vardır ki, kasib ailələrdən olan qızları Hacı ödənişdən azad edərdi. Onlar məktəbdə təhsil almaqla yanaşı, həm də yemək və geyimlə də pulsuz təmin edilirdilər. Təhsilin birinci ilində (1901-ci il) 57 şagirddən 35-i imkansız ailələrin pulsuz təhsil və təbriyyə alan qızları idi".

* * *

1906-cı il. Avqustun isti yay günlərindən birində ilk dəfə Bakıda Qafqaz müsəlman müəllimlərinin I qurultayı başlandı. İlk dəfə məhz bu qurultayda müsəlman qadını kişilərlə bir yerdə üzü açıq otururdu. Bu qadın gənc müəllimə Şəfiqə xanım Əfəndizadə idi. Çoxları buna etiraz etsə də, bir nəticə alınmadı. Amma ən böyük etiraz 1917-ci ilin aprelində Bakıda İsmailiyyə binasında keçirilən Zaqafqaziya müsəlmanlarının qurultayında oldu. Hətta bu zaman Şəfiqə xanım müsəlman qadınının azadlığı üçün həyatını ən böyük təhlükəyə atdı:

"Salonda kişilərin arasında səliqəli geyinmiş Tiflis müəllimlərinin nümayəndəsi Sara xanım Talışinskaya, Azərbaycan müəllimlərinin nümayəndəsi Şəfiqə xanım Əfəndizadə, hörmətli yazığımız Nəcəf bəy Vəzirovun qızı Sara xanım Vəzirova da əyləşmişdi. Sədr çıxış etmək üçün qadınlardan ilk olaraq Şəfiqə xanıma kürsüyə dəvət etdi.

Salonda əyləşənlər arasından alçaqbov, ağ kələğayı örtmüş bir qadın kürsüyə qalxdı. Qadının yanaqları qıpqırmızı idi. Hiss olunurdu ki, bütün vücudu əsir. O, asta-asta xitabət kürsüsünə yaxınlaşdı və qərəkədir ki, sakit bir

Öz millətini ucaaldan xanım

Cənubi Qafqazın ilk Azərbaycan dili müəlliməsi olmuş Şəfiqə xanım Əfəndizadə həm də tərəqqipərvər jurnalist və yazıçı idi

tərzdə çıxışına başladı. Elə bu zaman salonda ara elə qarışdı ki, kimin kimlə savaştığı məlum deyildi. Qışqırıq səsləri, hədələr, təhqirlər salonu başına götürmüşdü. Bu zaman bir neçə ziyalının köməyi ilə bu üç qadını salonun dal qapısından çıxarıb çox böyük çətinliklə sağ-salamat oradan uzaqlaşdırdılar".

Bu qara-qışıqlıq uzaqlar, onu ölüm-lə hədələyənlər yanılmışdılar. Çünki Şəfiqə xanıma əqidəsindən, amalından döndərmək artıq gec idi. Əksinə, o, bu məsələnin həlli üçün daha sıx mətbuatla bağlandı. İlk mətbu çıxışı 1903-cü ildə "Şərqi-Rus" qəzetində olan publisist xanım "Məktəb", "Dəbistan", "Pəhbər", "Dirilik", "Qurtuluş" jurnallarında, "İqbal", "Açıq söz", "Azərbaycan", "İstiqal" qəzetlərində bu məsələni daha kəskin qoydu və müsəlman qadını öz azadlığı uğrunda mübarizəyə qalxması üçün təhsilə yönəltdi. Görkəmli mətbuatşünas alim Qulam Məmmədli "Siz kimsiniz" bibliografik məlumat kitabında onun "Sədayi-haqq", "Bəsirət", "Sovqat", "İttihad" qəzetlərində də çap olunduğunu qeyd edir.

Ədəbiyyatşünas alim Nizami Cəfərov Şəfiqə xanımın haqqında yazır: "Şəfiqə xanım qadına adı qadın kimi deyil, həm də ana, bir təbriyyəçi kimi baxırdı. Şəfiqə xanım qadın məsələsini elə bir ucalığa qaldırtdı ki, hətta bu məsələni həll etmədən millətin irəli gedə bilməyəcəyini iddia edirdi.

"Bir çox ümidimiz var" - deyərək "Şərqi-Rus"da ilk çıxışa başlayan publisist yanılmamışdı. Bu ümidlərini ailə, məktəb, təbriyyə məsələlərinə həsr edərək çoxsaylı elmi, bədii publisistik məqalə, hekayələr, povestlər yazıb, 1914-cü ildə "İki yetim", yaxud "Kerimin hümməti" adlı bədii kitabını nəşr etdirib.

"Hər bir rəzaletnin səbəbi cəhaletdir. Cəhaletdən çıxmağın dərmanı isə elmdir" - deyərək bəyan edən yazarın bir çox hekayələrində, publisistik məqalələrində toxunduğu mövzular bu gün də aktualdır. Məsələn, 1919-cü ildə "Azərbaycan" qəzetində vətənpərvərlik və təbriyyəvi mövzuda yazdığı məqalədə bezi məqamlar var ki, bütövlüklə bu günümüzə səsələnən aktual bir problem-dən bəhs edir. 95 il bundan əvvəl yazılmasına baxmayaraq, sanki bu gün qe-

ləmə alınıb. Odur ki, bir parçanı olduğu kimi diqqətinizə çatdırıram: "Əstəfürillah, lap kafir oldum. Əsgəriyə getmək Allah borcu niyə olsun, istərəm göndərim, istərəm göndərməmə. Həmd ola, biqeyrət ana olurmu ki, oğlunu öz rəyi ilə əsgəriyə göndərsin? Oğul bəslə, oğul yetişdir də, sonra de ki, ala, gəl oğlumu qoşuna apar, güllə qabağına apar. Vay, Allah amandır, böyle şeyi kim görmüş, kim eşitmiş?

- Ay nənə, axı sən bica söz danışırsan. Sənin ərin bələdiyyə idaresinin üzvü olsun, bir oğlun yun məmuru olsun, bir oğlun hər kəsdən artıq varqıvvəsi ilə millətin irəli getməsi üçün çalışsın, özün də bir kulfət işində qanacaq hesab olunsan da, böyle danışsan, onda o biri avam qadınlardan nə gözləməliyiz? Onda gerek onların heç biri övladlarını əsgəriyə göndərməsin. Ay nənə, sən övladını sevib istəyənlər kibi, onlar da övladlarını sevib istiyorlar. Düşün, övladlarını əsgəriyə göndərən anaların heç biri övladını küçədən tapmamışdır. Onlar da övladlarını min məşəqqətlə meydana getirmişlərdi. Nə üçün onlar millətlərinin irəli getməsinə, hökumətlərinin möhkəmlənməsinə övladlarını qurban verə bilərlər, sən isə yox!"

... Xanım publisistinin məişət mövzusunda yazdığı məqalə və hekayələri də bu gün aktualdır. Məsələn, 1925-ci ildə "Şərqi-Rus" jurnalında çap olunan "Evlənmək" adlı hekayədə yeganə övladları olan Əhməd əyləndirmək üçün Meşədi Kerimlə arvadı Bahar xanım "camaat arasında biabır" olmamaq üçün var-yoxdan çıxırlar. "Al qırmızı kofta", "İki sima", "Rəna", "Seçki və qadınlar", "Qadın məsələsi", "Qadınlar ləyaqəti", "Müəllim nədir", "Şəkər alması", "İki qızın söhbəti", "Var olsun hürriyyət və istiqlal", "Qəhər olsun düşmənlərə" kimi məqalə və hekayələrində jurnalist sanki bütövlüklə bu günümüzü çanlandırır.

Ş.Əfəndizadənin yazdıqları, xüsusən də 1918-1920-ci illərdəki fəaliyyəti daha aktual və maraqlıdır. Müxtəlif janrdakı yazılarında o, demokratik hökumətin ideyalarını dəstəkləmiş və onların təbliğ edilməsində həm bir yazar, həm də bir pedaqoq və ictimai

xadim kimi çox yaxından iştirak etmiş, ictimai fikri düzgün istiqamətləndirməyə çalışmışdır. Ş.Əfəndizadə bir müddət İstanbulda və Tiflisdə yaşayıb-yaradıb. Günümüzə səsələn, tam aktual olan bu bədii-elmi irsi bizə ona səsələn ki, bu gün Ş.Əfəndizadənin bədii-elmi irsi tədqiqata cəlb edilsin, araşdırılsın və elmi ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılsın.

* * *

Sovetlər hakimiyyətdə gələndən sonra Şəfiqə xanım təkcə mətbuat sahəsində yox, demək olar ki, bütün sahələrdə (müəllimlikdən başqa) fəaliyyətini "dondurur". Sovet dövrü tədqiqatlarında isə yazılır ki, Ş.Əfəndizadə 1923-cü ildə Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə üzv seçilib, ölkənin bütün ictimai-siyasi həyatında yaxından iştirak edib. Bolşevik ideologiyasının ən fəali yazarı kimi "Şərqi-Rus" jurnalı ilə sıx əməkdaşlıq edib.

Jurnalda isə bu "sıx əməkdaşlığın" şahidi olmadım. Əslində təkcə bu jurnalda deyil, bolşevik ideologiyasının təbliğ edən, o zaman fəaliyyətdə olan Azərbaycan mətbuatında demək olar ki, Ş.Əfəndizadə imzası ilə rastlaşmadım. Yalnız bir-iki məqalədən başqa (onlar da sırf pedaqoji mövzudadır).

Çox qəribədir, 1903-cü ildən 1920-ci ilin aprel işğalına kimi dövrü mətbuatda az qala hər gün odlu-ələvlu yazıları ilə oxucularının görüşünə gələn yazar bərdən-birə susur. Əslində o zaman Şəfiqə xanım susmağa məhkum idi. Çünki atası, özü İstanbul təhsili görmüş, anası İstanbul əsilli bir türk xanıma idi. Bu türkcə bağlılıq onu hər an "xalq düşməni"ne çevirə bilərdi. Bir də, sovetlərin hakimiyyətdə gəlişi bir çox yazarlarımızı susmağa vadar etdi. Üzeyir bəy də aprel işğalından sonra birmənalı olaraq bütün "meylini musiqiyə sald", Mirzə Cəlil də "xəstəliyi" ilə bağlı mətbuatdan uzaqlaşdı.

Susaraq yaşayan, sovetlərin 1937-ci il kimi dəhşətli bir faciəsindən qurtulan və hər gecə qapısının döyülcəyi qorxusu ilə bəraət illərinə gəlib çatan Şəfiqə xanım 29 iyul 1959-cu ildə haqq dünyasına qovuşdu. Bu haqq Şəfiqə Əfəndizadənin bu gün də bizə məlum olmayan həqiqətləri idi.